

УДК 347.73:340.15

О. В. КАШКАРЬОВА,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТРАХУВАННЯ ЯК ЛАНКИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Проаналізовано актуальні проблеми становлення страхування як галузі фінансової системи. Піддано дослідженню історико-правові фактори впливу на виникнення та розвиток страхових відносин у світі та зокрема в Україні. Визначено основні етапи формування страхування.

Страховання традиційно досліджується як специфічна фінансова послуга, що забезпечує оцінку та страхування ризиків і фінансового відшкодування втрат від їх настання. Аналіз ролі страхування у ефективному розвитку фінансової системи та її стабільності набуває дедалі більшого значення в сучасних умовах.

Система ринкових відносин в Україні, розвиток національного страхового ринку обумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання страхової діяльності як однієї із організаційно-правових форм захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб. Виконання цього завдання об'єктивно потребує також дослідження історико-правових аспектів виникнення страхування у світі і зокрема в Україні, оскільки з'ясування генези страхування, виявлення співвідношення між первинними і сучасними формами страхування надасть можливість встановити специфіку та особливості їх розвитку, сприятиме визначенню напрямів удосконалення правового регулювання як страхування, так і страхової діяльності в цілому [1, с. 10].

Загальновідомою є теза про те, що сутність будь-якого соціального явища можна зрозуміти лише тоді, коли функціонування його розглядається в контексті загального історичного процесу. Тому, щоб правильно зрозуміти і дослідити сучасний стан страхування в Україні, важливо вивчити історію його розвитку.

Історико-правові аспекти виникнення страхування досліджувались такими вітчизняними і зарубіжними вченими, як: В. Д. Базилевич, І. Т. Балабанов, Д. П. Біленчук, П. Д. Біленчук, К. Г. Воблий, О. Д. Вовчак, О. О. Гаманкова, О. О. Гвозденко, Ю. О. Заїка, О. М. Залетов, Л. Л. Кінашук, В. П. Крюков, А. Манес, С. С. Осадець, В. К. Райхер, С. К. Реверчук, С. А. Рибніков, В. К. Рудик, В. І. Серебровський, Д. В. Суворов, А. О. Таркуцяк, К. М. Твердомед, Я. О. Чапичадзе, В. В. Шахов, Г. Ф. Шершеневич, М. Я. Шимінова.

Метою даної статті є аналіз історико-правових факторів впливу на виникнення та розвиток страхових відносин у світі та зокрема в Україні, а також визначення основних періодів їх правового регулювання в Україні.

Страхові відносини виникли як засіб захисту від несприятливих обставин (страхових подій) природного або техногенного характеру, яким піддається людина, суспільство в цілому та створені ним матеріальні цінності. Вірогідність настання несприятливої події вимірюється ризиком, а її наслідком є матеріальна шкода. Отже, спонукою виникнення страхування є ризик матеріального збитку, причому ризик, який є усвідомленим, оціненим та кількісно вимірним [2, с. 204].

Перші елементи страхових відносин виникають ще у стародавньому Шумері у III тисячолітті до н. е. і виявляються у формуванні так званих «спільних кас», що створювалися з метою покриття збитків [3, с. 52]. У законах вавилонського царя Хаммурапі (1792–1750 роки до н. е.) передбачалося укладення угоди між учасниками торгового каравану про спільну відповідальність за збитки, яких зазнавав хтось із них унаслідок розбійного нападу, пограбування, крадіжки тощо [4, с. 23]. Так виникла солідарна розкладка матеріальної шкоди, а страхування набуло рис економічних відносин. У цьому зв'язку А. Сміт зазначав, що страхові підприємства забезпечують значну стійкість стану окремих осіб; розподіляючи між багатьма людьми ті збитки, які б зруйнували окрему особу, вони полегшують їх для всього суспільства [5, с. 428].

Одні з найдавніших правил страхування викладено в одній із книг Талмуду, в якій зазначається, що якщо в одного з погонича ослів зникла тварина, інші погоничі передавали йому в обмін іншого осла, але в жодному випадку не гроші [6, с. 23]. За цією самою схемою діяла і форма страхування, що існувала у вітчизняній історії чумацтва. Специфіка її полягала в тому,

щоб спільно відшкодувати збитки потерпілому, як від нападів розбійників, так і від несприятливих умов, що спричинили втрату товарів та неможливість подальшого прямування в результаті загибелі характерного для України тих часів засобу пересування – волів [7, с. 60].

Першу згадку елементів страхування на території сучасної України можна знайти в «Руській правді»: у разі ненавмисного вбивства громада за розкладкою допомагала вбивці сплачувати відступні (віру) [8]. Даний історичний період визначається початковим етапом розвитку страхування, для якого на той час була характерна перерозподільна система, при якій в основі відносин лежав реальний збиток. Його величина визначала внесок кожного учасника для покриття фактичної суми збитку одного (чи кількох) учасників домовленості, тобто відшкодування збитків відбувалось у порядку перерозподілу їх між групою осіб, що домовились про участь у страхуванні [7, с. 61].

Особливість формування кас взаємодопомоги на першому етапі розвитку страхування полягала, по-перше, у відсутності механізму регулярного внесення страхових внесків у каси і, по-друге, у тому, що дані внески здійснювалися, як правило, у натуральній формі з метою формування запасів продукції. Природно, що страхування, здійснюване за рахунок мобілізації натуральних запасів, було істотно обмежене рамками їх однорідності [9, с. 230].

Згодом товарно-грошові відносини замінили натуральне страхування на страхування у грошовій формі. Кількісні засоби оцінювання потенційного збитку дали змогу заздалегідь – до настання страхової події – створювати грошовий страховий фонд за рахунок страхових внесків (премій), що сплачуються страхувальниками спеціальним фінансовим посередникам (страховим компаніям), які управляють страховим фондом (інвестують акумульовані кошти) та перерозподіляють їх на користь тих, хто зазнав шкоди. Товарно-грошові засади страхування вивели його за межі конкретного страхового інтересу вузького кола заінтересованих власників – носіїв ризику, що є експонованими до конкретного збитку та примусили працювати як складову фінансового механізму суспільства. Таким чином, грошова форма існування страхового фонду стає іманентною ознакою страхування, а рух коштів надав йому рис фінансових відносин [2, с. 205].

У цілому перший етап розвитку страхових відносин, що включає перші наведені форми страхування, аж до Середньовіччя характеризувався наявністю трьох конструкцій організації

страхових відносин: а) формування спеціальних страхових кас, названих касами взаємодопомоги; б) надання фінансових гарантій; в) надання грошових позичок. Таким чином, відносини щодо страхування, які існують на даному етапі, з юридичної точки зору можна розглядати як різновид суспільних відносин щодо захисту майнових інтересів при настанні певних подій (страхових випадків) за рахунок утворення відособлених фондів (кас), які формуються за рахунок внесення учасниками – страхувальниками – грошових чи натуральних внесків або шляхом видачі фінансової гарантії, або шляхом надання грошових позичок страхувальнику для покриття збитків у результаті настання страхового випадку [9, с. 230].

В епоху Середньовіччя (X–XIV століття) страхування розглядається як гільдійно-цехове [10]. Перші гільдії виникають в Англії у X ст., в Німеччині – у XI–XII століттях; у Данії та Іспанії – в XII ст. На перших етапах становлення дана епоха не вносила своїх корективів у страхову справу. Базуючись на принципах страхування професійних спілок, гільдійно-цехове страхування вирішувало питання надання взаємодопомоги, проте в угодах ні умови, ні розмір виплат у разі настання нещасного випадку не обговорювалися. Звичайно, з часом гільдійно-цехове страхування удосконалювалось, зокрема завдяки запровадженню регулярних внесків, встановленню переліку страхових випадків, у разі настання яких передбачалось відшкодування з урахуванням ступеня ризику [7, с. 61].

Середина XIV ст. характеризується зародженням інституту перестраховання і появою страхових посередників, іменованими куртєс (генеральні агенти). Так, з метою підвищення захисту інтересів страхувальника договір страхування укладався із двома і більше страховиками. Обсяги відповідальності кожного зі страховиків могли бути різними, але чітко закріплювалися в договорі страхування. Таким чином, договір страхування міг бути як двосторонньою, так і багатосторонньою угодою [9, с. 232].

XVII–XIX століття пов'язані з розвитком підприємницької діяльності, що не могло не вплинути на розвиток страхового бізнесу, появу нових видів страхування. У зв'язку з тим, що зростання міст і великих населених пунктів збільшувало небезпеку одноразової загибелі або пошкодження майна від пожеж та інших стихійних лих, виникають перші страхові організації, спрямовані на недопущення небезпеки або зменшення її наслідків. Так, на початку XVII ст. у багатьох європейських країнах утворювалися страхові компанії, спектр видів страхування

яких значно розширився. На початку XVIII ст. вже існувало три самостійні види страхування – морське страхування, страхування від загибелі худоби та страхування від пожежі [11, с. 8]. Виникають товариства зі страхування життя, перше з яких засноване у 1765 р. в Англії. Виникли і такі види страхування, як страхування від нещасних випадків та цивільної відповідальності. Пізніше на їх основі виникали окремі спеціалізовані різновиди страхування від певних хвороб або конкретизувався вид відповідальності. В Англії після сильної епідемії застудних захворювань запровадили спеціальне страхування на випадок запалення легенів [12, с. 18].

Поява таких страхових утворень того часу стала прообразом, основою виникнення професійних страхових компаній. Так, у 1667 р. у м. Христіанія (Осло) започаткована Норвезька Бранд-каса. Упродовж кількох років після лондонської пожежі в країнах Європи, передусім в Англії, виникає низка страхових компаній і товариств взаємного страхування; деякі з них діють і сьогодні [13, с. 5]. У XVII–XVIII століттях у Франції виникають так звані тон тинні займи. В основі їх було покладено забезпечення уряду довгостроковими позиками шляхом страхування життя кредиторів у формі виплат їм спеціальних страхових сум – ануїтетів.

Наприкінці XIX ст. з'являються і перші національні страхові товариства на заході України, що знаходилась під владою Австро-Угорської імперії. У 1891 р. у Львові було створене товариство взаємного страхування «Дністер», яке вже через рік почало здійснювати страхові операції. У Чернівцях у 1911 р. було засновано страхову організацію «Карпатія», яка здійснювала страхування життя і пенсій [14, с. 86–92].

До середини XX ст. у світі утворились потужні корпорації та синдикати. Одна з найбільших – корпорація «Ллойд», членами якої є близько 30 тис. приватних страхових компаній. Дані компанії об'єднуються в синдикати, які приймають на страхування ризику усіх членів та розподіляють між ними відповідальність і страхові платежі пропорційно внесеним сумах з метою забезпечення своїх зобов'язань. Система розподілення ризиків у корпорації «Ллойд» дозволяє приймати на страхування ризику будь-якого розміру без обмежень [11, с. 9].

Останньою тенденцією на світових ринках фінансових послуг є зростання банківського і страхового сектора. Першим кроком було запровадження в середині 80-х років британським *Lloyd's Bank* як власної інноваційної політики розвитку *bankassurance*. У рамках цієї

стратегії було придбано *Abbey life* – страхову компанію з прямого продажу страхування життя, що динамічно розвивалася з метою подальшої консолідації її з більшою *Black Horse Life Assurance*. Цей ризикований захід топ-менеджерів приніс користь уже через рік, коли дохід банку зріс із 3 % до 30 % в загальному обсязі прибутку, а до 1992 р. виріс до 1 млрд фунтів стерлінгів [15].

До кінця XX ст. значний обсяг капіталовкладень у розвиток різних галузей господарства здійснюється через систему страхування. Так, лише в промисловість та сільське господарство країни Європи мобілізують через страхування до 30 % загального обсягу капіталовкладень [11, с. 9].

Наразі страхові організації оперують величезними коштами. Так, у 2000 р. загальна сума премій, зібраних страховиками на світовому страховому ринку, становила майже 2,5 трлн дол. США [16]. Проте фінансові результати роботи страхового ринку визначаються також показниками виплат страхових відшкодувань та витрат на ведення справи і врегулювання збитків. Страхові компанії, як відомо, належать до інституціональних інвесторів, знижують ціну інвестиційного ресурсу, поділяють або знижують ризик втрати інвестиційного капіталу, що, у свою чергу, сприяє економічному зростанню. Тому не дивно, що страхова галузь віднесена до головних складових світової фінансової системи, що значною мірою впливають на її стабільність і тому підлягають міжнародному та наднаціональному регулюванню з боку міжнародних організацій та неформальних об'єднань інститутів економічно розвинених країн світу [2, с. 206].

Отже, можна зробити висновок, що страхування як одна з головних складових світової фінансової системи має досить давню історію. Воно пройшло шлях, який вимірюється тисячоліттями, зазнавши за цей час суттєвих змін. Даний факт обумовлює необхідність у виділенні етапів розвитку страхування. Так, у юридичній літературі вчені виокремлюють різні етапи розвитку страхових відносин. Так, німецький теоретик страхової науки А. Манес розрізняв такі етапи страхування: 1) із середини XIV ст. до кінця XVII ст.: характеризується виникненням світового полісу; 2) XVIII ст. – перша половина XIX ст. – утворення страхових товариств; 3) з другої половини XIX ст. – розвиток міжнародних страхових операцій та соціального страхування [17, с. 10–15]. Дана періодизація була піддана критиці більшістю вчених, оскільки виключала наявність елементів страхування у

докапіталістичних формаціях. Так, В. К. Райхер зазначає, що страхування існувало і у феодальному суспільстві, і навіть у рабовласницькому, хоча це страхування було відмінним від страхування буржуазного [18, с. 34].

І. Б. Чайкін, узагальнюючи підсумки розвитку страхування в цілому та страхування фінансових ризиків зокрема, виокремлює чотири періоди розвитку: 1) період від рабовласницького та феодального суспільства до зародження комерційного страхування у XVII ст.; 2) епоха економічного лібералізму (XVII ст. – до середини XIX ст.); 3) період монополізації та становлення державного регулювання ринків товарів та послуг (XIX ст. – до початку XX ст.); 4) сучасний період розвитку (початок XX ст. і до сьогодні) [19, с. 31, 32], який характеризується: а) уніфікацією стандартів провадження страхової діяльності; б) появою нових страхових продуктів, а саме страхування пластиків карток, гарантійного, банківських, валютних ризиків тощо; в) розвитком інформаційних систем та обміном інформації між страховими організаціями та органами державного регулювання різних країн [19, с. 7, 8].

У свою чергу Я. А. Чапічадзе виокремлює п'ять етапів розвитку страхування: 1) епоха страхових кас; 2) гільдійно-цехове страхування – X–XIV століття; 3) епоха товариств взаємного страхування (некомерційні установи) – XIV–XVI століття; 4) формування страхування як комерційної діяльності – XVII–XIX століття; 5) сучасна епоха становлення страхування – XX ст. – донині [9, с. 228–233].

Висновок. На нашу думку, розглядаючи страхування як складову фінансової системи залежно від розвитку правової, банківської си-

стеми і становлення ринку фінансових послуг, доцільно виокремити три етапи формування страхування: 1) перерозподільне страхування (неприбуткове: із залученням натуральних, а надалі грошових внесків). Даний етап починається від античності і триває до XVI ст.; 2) страхування як вид підприємницької діяльності (XVII–XIX століття); 3) страхування як функція фінансового посередника (кінець XX ст. і до сьогодні).

Таким чином, страхові відносини сучасного періоду сформувалися під впливом вікового світового досвіду. Спочатку страхові внески не мали систематичного характеру і здійснювались переважно в натуральній формі, а коло ризиків, на випадок яких укладалися страхові угоди, було досить вузьке (морські ризики). На більш пізніх етапах спектр страхових послуг розширився за видами і підвидами, з'явилася полюсна форма страхових послуг [9, с. 233]. Незважаючи на те, що з часом форми і методи страхування змінилися під впливом розвитку економіки та суспільних відносин, їх можна розглядати як прообраз ринкових форм страхування, що виникають сьогодні в Україні.

Отже, виступаючи необхідною умовою розвитку і стабільності держави, публічне страхування стає невід'ємною її функцією, що дозволяє завдяки компенсаційним виплатам мінімізувати економічні збитки. У зв'язку з розвитком цього інституту постає потреба в поглибленому аналізі проблем, які виникають у процесі публічного страхування, з метою вдосконалення його нормативно-правового підґрунтя й узгодження із законодавчими нормами інших галузей права, розроблення єдиної моделі їх застосування.

Список використаної літератури

1. Мачуський В. Історико-правові основи виникнення страхування: Руська правда і Жалувана грамота містам / В. Мачуський // Юридична Україна. – 2007. – № 10. – С. 10–16.
2. Расшивалов Д. П. Страхування як складова світової фінансової системи / Д. П. Расшивалов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – 2002. – Вип. 21–24. – С. 204–209.
3. Суворов Д. В. Становление страхования / Д. В. Суворов // Финансы. – 1997. – № 12. – С. 52–57.
4. Хрестоматія по всеобщей истории государства и права Т. 1 / под ред. К. И. Батыра, Е. В. Поликарповой. – М. : Юрист, 1996. – 413 с.
5. Smith A. The Wealth of Nations / Adam Smith. – London : Prometheus Books, 1991. – 780 p.
6. Історія страхування : підручник / за ред. С. К. Реверчука. – К. : Знання, 2005. – 213 с.
7. Кінашук Л. Історико-правовий аналіз передумов виникнення страхування / Л. Кінашук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 12. – С. 60–62.
8. Хрестоматія з історії держави та права : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – 3-тє вид., перероб. – К. : Ін Юре, 2003. – 796 с.
9. Чапічадзе А. Я. Етапи розвитку страхування / А. Я. Чапічадзе // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 19. – 2002. – С. 228–233.
10. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінол. словоспол. / уклад. Пустовіт Л. О., Скопненко О. І., Сюта Г. М., Цимбалюк Т. В. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

11. Страхование право Украины : учеб. для вузов / под ред. В. В. Шахова, В. Н. Григорьева, С. М. Ефимова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2002. – 384 с.
12. Шиминова М. Я. Страхование: история, действующее законодательство, перспективы / М. Я. Шиминова. – М. : Наука, 1989. – 432 с.
13. Журавлев Ю. М. Страхование и перестрахование (теория и практика) / Ю. М. Журавлев, И. Г. Серкерж. – М. : Анкил, 1993. – 185 с.
14. Клапків М. С. Розвиток страхового захисту українського суспільства у Польщі (історичний аспект) / М. С. Клапків // *Фінанси України*. – 1999. – № 1. – С. 86–92.
15. Гармаш Д. Связанные одной «сетью» [Электронный ресурс] / Д. Гармаш // *АФМ и Русский полис*. – Режим доступа: http://www.afm.ru/our_serv_bank/bbb.
16. World insurance in 1999: Soaring life insurance business [Электронный ресурс] // *Sigma*. – 2000. – № 9. – Режим доступа: <http://www.sinainurance.com/.../2000-World%20Insurance%20Statistics.pdf>.
17. Манес А. Основы страхового дела / А. Манес ; под ред. и с доп. М. И. Ушакова ; пер. с нем. – СПб. : М. В. Кечерджи-Шаповалов, 1909. – 173 с.
18. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – 270 с.
19. Чайкін І. Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / І. Б. Чайкін. – Х., 2007. – 209 с.

Надійшла до редколегії 03.11.2011

КАШКАРЕВА А. В. ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СТРАХОВАНИЯ КАК ОТРАСЛИ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

Проанализированы актуальные проблемы становления страхования как отрасли финансовой системы. Подвергнуты исследованию историко-правовые факторы, воздействующие на возникновение и развитие страховых отношений в мире и в частности в Украине. Определены основные этапы формирования страхования.

KASHKAREVA A. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF INSURANCE AS A SPHERE OF FINANCIAL SYSTEM

The important issues of establishment of insurance as a sphere of financial system are considered. The historical and legal factors influencing the emergence and development of insurance relations in the world and in Ukraine are researched. The main stages of insurance formation are determined.

УДК 349.6:061.1ЄС

В. І. ЛОЗО,

доктор юридичних наук,

професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн

Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ БІОСФЕРИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Проаналізовано механізм правової охорони біосфери в ЄС; визначено, що така охорона реалізується шляхом захисту птахів і середовищ їх поширення, збереження життєздатності прісної і морської водної стихії і її мешканців, інтегрованого управління прибережною зоною, правової охорони мешканців суші, збереження рідкісних тварин. Виділено пріоритетні об'єкти з відповідним режимом охорони у рамках Європейської екологічної мережі – Natura 2000.

ЄС визнав руйнування біосфери однією з найбільш актуальних комплексних проблем ХХІ ст. [1, с. 1–15]. Значна увага приділяється створенню сприятливого екологічного режиму для дикої фауни і флори. Так, уже Перша екологічна програма (ЕП 1) 1973 р. [2, с. 1] закликала до захисту птахів і деяких видів тварин. У Рекомендації Комісії 75/66/ЄЕС про захист

птахів і середовищ їх поширення [3, с. 24–25] указувалося на різке скорочення та загрозу зникнення видів. Основними причинами вимирання було визначено інтенсивне полювання та втрату середовищ поширення через антропогенну діяльність. Стану навколишнього середовища Європи загрожувала небезпека, згубна для багатьох економічних секторів, особливо